KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR
PhDr. Gejza Horák CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR
Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA
E. Bajzíková, V. Betáková CSc., PhDr. G. Horák CSc., prof. PhDr. J. Horecký DrSc., I. Masár, doc. PhDr. J. Matejčík CSc., doc. PhDr. J. Oravec DrSc., PhDr. K. Palkovič, prof. PhDr. J. Ružička DrSc., člen korešpondent SAV, J. Sabol, E. Smiešková, M. Urbančok

REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

ROČNÍK 3 — 1969 — ČÍSLO 7

OBSAH

I. Masár, Názvoslovné slovníky — opora jazykovej kultúry 225

Hlasy o slove

V. Turčány, U Hollého jazyk životu sa rovná 227

***

Čítame Slovník slovenského jazyka 229

F. Kočiš, Poznámky k šachovej terminológii 234

M. Ivanová-Šalingová, O tvorbe modernej slovenskej technickej terminológie 239

L. Dvonč, O niektorých prípadoch nesprávneho písania čiarky 241

Rozličnosti

Zo slovenských ľudových názvov húb. M. Majtánová 246

Nie je kapsa ako ‚kapsa' M. Marsinová 248

Bidlo. K. Habovštiaková 249

Subvencológia či subvenciológia? Š. Horváth 251

Správy a posudky

Doplňovacia škola reči. J. Bosák 252

Metodická pomôcka na osvojenie si gramatického systému. E. Bajzíková . . . 254

Spytovali ste sa

Dokázať a ‚dokázať'. G. Horák 255

Dobropisovať. R. Kuchar . . 256

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 3 — 1969 — ČÍSLO 7

Názvoslovné slovníky - opora jazykovej kultúry

IVAN MASÁR

V úvahách o teórii jazykovej kultúry sa pripomína, že tým používateľom spisovnej slovenčiny, ktorí sú dôležitým činiteľom v rozširovaní jazykovej kultúry (autori, redaktori), by nemali stačiť základné jazykové príručky popularizačného rázu, ale že by mali používať aj špeciálne práce o slovenčine a sledovať jazykovedné časopisy.[1] Ani najmenej nepochybujeme o oprávnenosti a správnosti tejto požiadavky. V našej situácii sa však ešte vždy ukazuje ako naliehavá aj potreba znova upozorňovať i na príručky základné. K takýmto pomôckam rátame aj názvoslovné (terminologické) slovníky.[2] Nie je ťažké dokázať, ako by sa aktívnym využívaním týchto slovníkov mohli odstrániť návratné jazykové chyby, ktorých sa na škodu úrovne jazykového prejavu nevedia vždy zbaviť ani tí, ktorým sme pririekli atribút dôležitých činiteľov v rozširovaní jazykovej kultúry. Prácu v oblasti terminológie a jej výsledky v podobe názvoslovných slovníkov a noriem neslobodno totiž chápať úzko ako prácu špecialistov pre uzavretý okruh odborníkov, jednostranne a neúplne ako starostlivosť o vypracovanie pojmovej sústavy v príslušnom odbore. V našich podmienkach charakterizovaných mnohorakými jazykovými kontaktmi je táto práca zároveň — ba neraz predovšetkým — výrazom starostlivosti o jazykovú kultúru vo všetkých významoch tohto termínu.[3]

[1] Porov. J. Horecký, *Z teórie jazykovej kultúry*, KS 2, 1968, 65—67.

[2] Ich súpis je v bibliografických poznámkach článkov J. Horecký, *Pätnásť rokov slovenskej terminológie*, SR 25, 1960, 254—270 a I. Masár, *Slovenské odborné názvoslovie v rokoch 1918—1968*, SR 33, 1968, 330—340.

[3] O chápaní termínu *jazyková kultúra* pozri J. Ružička, *Problémy jazykovej kultúry*, zb. Kultúra spisovnej slovenčiny, Bratislava 1967, 9.

Mnohí autori a redaktori si často nevedia rady ani s najzákladnejšími jazykovými problémami, resp. isté veci ani nepokladajú za chybné alebo aspoň za sporné z hľadiska jazykovej kultúry. Len tak si môžeme vysvetliť recidívu výrazov *pohrešovať, pohrešuje sa, dostať slovu, dostať povinnosti* namiesto spisovných výrazov *niet (niet ho), je nezvestný, dodržať slovo / stáť si v slove, splniť povinnosť*. Ako recidivizmus treba kvalifikovať používanie slov — často v terminologickej platnosti — *movitosť / nemovitosť, movitý / nemovitý* namiesto *hnuteľnosť / nehnuteľnosť, hnuteľný / nehnuteľný*. Iba autor a redaktor s nedostačujúco vycibreným jazykovým povedomím používa a prepúšťa výrazy *nezletilec / nezletilý, kojenec, kojiť, kojná,* namiesto ktorých mu spisovná slovenčina ponúka slová *maloletý, dojča, nadájať, pridájať, dojka.* Azda len „silou zvyku" môže sa vysvetliť (pravdaže nie ospravedlniť, tobôž odôvodniť) lipnutie na termínoch *mluvčí, obmyselnosť, kázeň / kazenský, meritko,* pretože výraz *predstaviteľ, zástupca, rečník, tlmočník* (podľa kontextu namiesto slova *mluvčí), nestatočnosť, disciplína / disciplinárny, mierka, pomer, mierka* (opäť podľa kontextu namiesto výrazu *meritko)* sú významovo priezračnejšie, zreteľnejšie ako ich náprotivky a okrem toho sú to výrazy spisovné, čo je pre ich používanie rozhodujúce.

Nie náhodne, ale naopak zámerne sme si vybrali práve tieto prípady, hoci ich výskyt je už zriedkavejší a pri niektorých obmedzený na hovorené prejavy (napr. *mluvčí).* Ide však o to, že by sa dnes vlastne nemuseli zjavovať vôbec, lebo už dávno je naporúdzi príručka, ktorá namiesto všetkých nevhodných výrazov normuje ich spisovné podoby. Je to Právnický terminologický slovník.[4] Dakoho azda prekvapí, že sa v tomto slovníku venuje pozornosť aj slovám neterminologickej povahy (namiesto spojky *akonáhle* odporúča sa tu spojka *len čo; poťažne* radí tento slovník nahrádzať výrazmi *prípadne, respektíve;* namiesto *prádla* odporúča *bielizeň,* namiesto nemotivovaného slova *kach* ustaľuje významovo priezračný termín *dýchavičnosť* atď.). Tým sa však podopiera konštatovanie, že práca na ustaľovaní odborného názvoslovia je významným pomocníkom v rozširovaní jazykovej kultúry a jej oporou. Ak vezmeme do úvahy, že Právnický terminologický slovník je jeden jediný z bezmála troch desiatok názvoslovných slovníkov, ktoré nateraz máme, a že sme z neho vybrali iba niekoľko príkladov na ilustráciu, vychodí nám, že terminologické slovníky môžu byť účinným prostriedkom pri náprave veľkého počtu lexikálnych chýb, s ktorými zápasíme až neúnosne dlho. Veď práve lexikálne chyby sú v texte najnápadnejšie,[5] i keď ich odstránenie je vlastne len elementárnym predpokladom

[4] Bratislava 1952.

[5] Porov. J. Mistrík, *O kultúre kontextu,* KS 3, 1969, 193.

skultivovania jazykového prejavu. Lenže bez splnenia tohto predpokladu sotva možno dospieť k vyššiemu stupňu ovládania spisovného jazyka, ktorý sa prirodzene predpokladá u autorov, redaktorov a iných činiteľov dôležitých pre jazykovú kultúru.

V desiatej téze o slovenčine sa konštatuje,[6] že kultúrna spoločnosť sa stará o vysokú úroveň jazykovej praxe. Závažným prejavom a dôkazom tejto starostlivosti sú okrem iného terminologické slovníky a názvoslovné normy. V redakčnej i autorskej praxi treba o nich vedieť a načim ich aj využívať. Pomôžu zvýšiť úroveň jazykovej praxe a kultivovanosti prejavov pri výbere lexikálnych prostriedkov.

HLASY O SLOVE

*U Hollého jazyk životu sa rovná**

Aké uveličenie museli cítiť príslušníci Učeného Tovarišstva a najmä neskôr Ján Hollý z uzákonenia spisovnej slovenčiny, z jej pevných základov, postavených dielom Antona Bernoláka! Utvorenie samostatného národného jazyka a potom Palkovičov preklad celého Písma svätého nemohli Hollému nepripomínať slávu Veľkej Moravy, ktorej duchovná veľkosť spočívala práve v týchto dvoch činoch: vo vzniku spisovnej staroslovienčiny a v preklade biblie. V Antonovi Bernolákovi a Jurajovi Palkovičovi videl obdobu Konštantína a Metoda, takže Cirillo-Metodiada nepriamo oslavovala i týchto dvoch jeho súčasníkov. Analógií sa núkalo viacej: za Rastislava šírenie kresťanstva slúžilo ponemčovaniu Veľkomoravanov, v súčasnosti aj prostredníctvom cirkvi sa mali Slováci zas pomaďarčovať. Ak germanizačným snahám na Veľkej Morave zabránila staroslovienčina, v čase keď účinkovali Bernolák a Hollý, mala zachrániť národ slovenčina nová, bernolákovská.

Pravda, Hollý vnímal problematiku jazyka a zacielenie Bernolákovej činnosti ešte hlbšie. Presnými obrazmi v Chválospeve, venovanom tejto vedúcej osobnosti, dokazuje, že národný život bez vlastného spisovného jazyka nie

---

[6] *Tézy o slovenčine*, KS 1, 1967, 38.

* Uverejňujeme z príležitosti 120. výročia smrti básnika Jána Hollého, ktorého dielo si tohto roku slovenská kultúrna verejnosť znova pripomína. (Pozn. redakcie).

je možný a nemôže ho zastúpiť ani reč príbuzného kmeňa. Pri všetkej úcte a láske k najbližším bratom, ktorých označuje za „udatních" a inde „múdrohlavích a na udatnosť i na osvetu veľkích potomkov praotca Čecha", nachádza dosť tvrdých slov voči „pišnej Češke", ktorá sa „osádľila na prestol" ubitej Matky Slovenky a zaujala všetky vyššie funkcie v organizme národa. Ako prvým dôsledkom, no pre básnika najbolestnejším, bolo zmiznutie piesní a potom postupné chradnutie celého národného života, personifikované upadaním nešťastnej matere. Chválospev zložil Hollý ešte pred vyjdením Palkovičovho prekladu biblie a predtým, ako sa pustil sám do písania svojho Svätopluka. Preto je dva razy pozoruhodný postup, akým prichádza k záchrane Slovenska a slovenčiny v tejto básni. Nariekajúcu Slovenku vyslyší Boh, zošle anjela k Bernolákovi, ktorému vo sne zjaví posol Božiu vôľu, aby založil nový spisovný jazyk a tak si zachránil matku. To sa aj stane. Je to ten istý postup, ktorý neskôr Hollý použije pri Svätoplukovi trpiacom v žalári a pri oslobodení tohto hrdinu vo svojom najslávnejšom epose. Zhoda nie je náhodná. Bernolákovo víťazstvo sa podobá víťazstvu Svätoplukovmu, jeho zasadnutiu na prestol a utvoreniu kráľovstva zmužilých Slovákov. Napokon v Cirillo-Metodiade úspešná obhajoba staroslovienskeho jazyka ako jazyka bohoslužobného má rovnaký zmysel. Je víťazstvom v duchovnej a duševnej oblasti národa, v ktorej úlohu nemôže zastupovať ani dobre mienená pomoc najbližšieho, najpríbuznejšieho kmeňa. Tu sú hranice, na ktorých sa končí tolerancia, lebo by znamenala rezignáciu na svojbytnosť, rovnala by sa národnej smrti.

Súčasnici ctili si v Hollom nielen veľkého básnika, ale i znalca jazyka, ktorý by bol povolaný napísať jeho nové pravidlá. Vyzývali ho k tomu, ako vysvitá z Hollého básnickej odpovede Jozefovi Petrovičovi a z poznámky Hamuliakovi v korešpondencii. Lenže Hollý okrem iných príčin sa na vec nepodujal aj preto, že básnictvo ocenil oveľa vyššie ako prácu v jazykovede, ktorú však chápal ako prvú a nevyhnutnú podmienku pre tvorenie piesní a básní. Ak Bernolák podľa neho ako „víťaz, tlačenú s prítomnej záhubi matku vidre a na vlastní za panovňicu prestol osádlí" — potom i Hollý, ako vyplýva zo vzývania Umky, je víťazom, čo samého Svätopluka vyslobodil zo smutnej väzby, aby ho rovnako na „královskú hodnosť a na prestol uvédol". Bez básnika Svätopluk i celá slávna história by bola mŕtva; vzkriesil ju „veščec", aby obrodil veľkými príkladmi súčasnosť. Poéziou ožívajú postavy a deje dávno zašlé do nepamäti, znova sa vztyčujú povestné hrady národnej minulosti, pravda, poézia tak môže robiť len vďaka vyspelému jazyku, ktorý už dosiahol primeranú výšku.

Ak jazyk je dušou národa, čo oživuje celý jeho život a dáva vznik i piesňam, platí medzi nimi a jazykom aj spiatočná spätosť. Spev sa stáva dušou jazyka, ako zas dušou piesne je presné metrum. Taká je hierarchia a vzájomná zviazanosť vecí u Hollého. Piesne zachovávajú život jazyka, z ktorého

vznikli, i potom, keď príslušný jazyk zanikne. A to je prípad bernolákovčiny. Zásluhou Hollého žije tento náš prvý spisovný jazyk v podobe básnikovho diela.

Pravdou je i to, že do Hollého bernolákovčiny prenikali prvky z češtiny, za čo ho zo súčasníkov kritizoval Juraj Palkovič. Hollý však správne odpovedal, že je rozdiel medzi básnickou, viazanou rečou a prózou čiže „prostomluvou". Básnickú reč chápal takmer ako osobitný jazyk, i keď zaiste pevne zviazaný s jazykom spisovným. To by však už bola ďalšia kapitola.

VILIAM TURČÁNY

Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra: J. Doruľu, Ľ. Dvonča, F. Kočiša, Š. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smiešk ovej, M. Šalingovej a M. Urbančoka.[1]

dvojdecák — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo. V čase koncipovania prvého dielu SSJ bol na toto slovo v kartotéke iba jediný doklad od F. Hečku. Neskôr pribudol ešte jeden doklad od Kaliského: *Výčapníčka šikovne blokovala, napĺňala krčiažky a dvojdecáky.* Aj napriek malému počtu dokladov myslíme, že slovo *dvojdecák* je spisovné, typicky hovorové slovo.

dvojičky — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo. Je to slovo, na ktoré nemáme veľa dokladov. Zo šiestich sú štyri z beletrie, dva z odbornej literatúry. Myslíme, že podoba *dvojičky* nemá nijaké nespisovné znaky a že je primerané pokladať ju za spisovnú. Popri podobách *dvojčatá* / *dvojčence* je relatívne zriedkavá.

Poznámka. 1. Rovnako utvorené slovo *trojičky* SSJ hodnotí ako spisovné, a to hovorové. Ani túto charakteristiku nepokladáme za primeranú — ide o neutrálne slovo neterminologickej povahy.[2]

---

[1] Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle prvého ročníka (1967) nášho časopisu.

[2] V odborných textoch sa podľa zistenia Ľ. Dvonča (pozri Slovenská reč 21, 1956, 25—30) najčastejšie používa v množnom čísle podoba na *-atá*.

2. Slovotvorný model, podľa ktorého sú podoby *dvojičky, trojičky* utvorené, je neproduktívny. Nemá jednotné číslo. Na analogické tvorenie od ďalších čísloviek nemáme doklady. Všetko toto z hľadiska využitia v terminológii (ale aj v neterminologickej oblasti) je oproti modelu *dvojča, dvojčatá / dvojčence* vážnou nevýhodou.

dvojušnáčik — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „nádoba s dvoma uchami". Napriek tomu, že na toto slovo máme iba ojedinelý doklad a že na predpokladanú základnú podobu *dvojušnák*[3] doklad nemáme, by sme za primeranejšie pokladali hodnotiť ho ako spisovné s príznakom zriedkavosti (alebo ojedinelosti). Z formálnej stránky znaky nespisovnosti nemá.

dvor — SSJ pri prvom význame po značke pre frazeológiu uvádza spojenie *(z) dvoch dvorov pes* (= falošný, bezzásadový človek, prisluhovač) a hodnotí ho ako nespisovné, ľudové. O spisovnosti tohto frazeologického spojenia nemožno pochybovať.

dvoriť si — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „odpočívať, hovieť si, venovať sa sebe". Z dokladov (máme ich okolo pätnásť) nemožno usudzovať na úzku — v podstate nárečovú — platnosť tohto slovesa, a to ani podľa pôvodu autorov. Našli sme ho u týchto autorov: Sládkovič, Timrava, Vansová, Kukučín, Krčméry (z r. 1867 máme ešte doklad od Sitnianskeho). Sloveso *dvoriť si* pokladáme za primerané hodnotiť ako spisovné slovo, ktoré zastaráva.

dymka — SSJ uvádza ako knižné zastarané slovo. Je pravda, že všetky doklady sú staré — najnovší máme od Škultétyho. Myslíme však, že slovo *dymka* v súčasnej reči na archaizovanie využiť nemožno. V každom prípade by sa hodnotilo ako cudzí prvok na pozadí českého slova *dýmka* (tu treba pripomenúť, že v našom materiáli máme doklady aj s kvantitou: *dýmka;* v materiáli zo štúrovského obdobia takéto doklady prevažujú). Slovo *dymka* sa v SSJ ako heslové slovo malo uviesť menším typom a jeho spisovný ekvivalent *fajka* polotučne.

Poznámka. V slovníku A. Jánošíka — E. Jónu sa udáva, že slovo *dymka* (ten istý údaj je aj pri *dymkár)* je z ruštiny. Tento údaj sa však podľa všetkého zakladá na nejakom nedorozumení a je chybný, lebo v ruštine sme slovo *dymka* vo význame „fajka" nenašli.

---

[3] Tvrdý vo svojom slovníku uvádza podobu *dvojušiak.*

džuchnúť — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo vo významoch „hodiť, praštiť o zem" a „spadnúť (o niečom ťažkom)". Hoci máme iba jediný doklad od Chrobáka, myslíme, že je primerané hodnotiť toto slovo ako spisovné a zriedkavé (resp. ojedinelé), pretože ide o expresívum so zvukomalebným základom.

fácať — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo. Nevieme, na akom základe sa do SSJ zaznačilo, lebo v našom materiáli naň dokladu niet (SSJ nezaznačuje ani dokonavú predponovú odvodeninu *vyfácať*, ktorá sa uvádza pri hesle *fácať*, ani možné odvodeniny s predponami *s-* a *na-*). Bez spoľahlivých dokladov nemožno urobiť o slovese *fácať* definitívny záver. Myslíme však, že — ak by sa v spisovnej reči vyskytlo — ako expresívum od zvukomalebného základu by sa nemalo pokladať za nárečové.

fáč — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo. Doložené je pomerne slabo. Máme iba tri doklady. Myslíme však, že je primerané hodnotiť ho ako hovorové. Vhodnosť takéhoto hodnotenia vidieť dobre napr. z tohto dokladu, v ktorom slovo *fáč* harmonizuje so slovom *špitál* (to SSJ uvádza ako hovorové zastarané): *Zanechávam pre špitále naše z kútov svojich f á č e, čo pavúky tkali.* (Z Felixovho a Smrekovho prekladu Villonovho Malého testamentu.) Rovnako by sme hodnotili aj zriedkavé sloveso *fačovať*, na ktoré bol v čase koncipovania prvého dielu SSJ iba jediný doklad od Tatarku. Odvtedy pribudol ďalší od Hrabovskej: *F a č u j e ľuďom oči, uši, ústa.*

P o z n á m k a. Predponové odvodeniny od slovesa *fačovať (ofačovať* a *zafačovať)* uvádza aj SSJ ako hovorové.

fačkovať — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo a vysvetľuje ho takto: „zahrávať sa, žartovať, uťahovať si z niekoho". Na toto sloveso máme osem dokladov, ktoré neukazujú na jeho úzku, nárečovú platnosť. Doklady sú od týchto autorov: J. Matúšku, Kalinčiaka, Kukučína, Sidora a Chmelka. Ak vezmeme do úvahy ešte aj to, že ide o expresívne sloveso (SSJ expresívnosť nezaznačuje), pokladáme za primerané hodnotiť ho ako spisovné.

P o z n á m k a. Podľa informácie kol. M. Urbančoka sa sloveso *fačkovať* nepoužíva v južnom Novohrade v súvise s osobami *(fačkovať s niekým)*, ale iba s vecami *(fačkovať s niečím)*. Túto väzbu pripisuje slovesu *fačkovať (sa)* vo svojom slovníku aj K á l a l (informáciu má zo Slovenskej Ľupče).

fajront — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo. Zaznačuje sa pri ňom ešte, že je trocha zastarané. Doklady — je ich okolo pätnásť — ukazujú, že ide o typicky hovorové slovo. Dobre to ilustruje napr. tento doklad od Gabaja, z ktorého vidieť súhru dvoch hovorových prvkov *(po fajronte* a *od fachu): A po večeri, ako sa vraví, po fajronte, vyniesli viacerí z kufrov svoje hry, aby sa poradili o nich, ako sa vraví, so súdruhmi od fachu.* Doklady neukazujú ani na to, že by slovo *fajront* zastarávalo.

Poznámka. Výklad v SSJ (čas odpočinku po práci, voľno) je nedostačujúci. Vyhovuje iba jednej — a to menšej — časti dokladov (napr. dokladu z tlače, v ktorom je význam slova *fajront* trocha pomknutý: *Naša mať neboli doma, nuž sme mali fajront).* Druhej časti dokladov (napr. spojeniam *po fajronte, pred fajrontom, odzvonili fajront, fajront je o siedmej)* nevyhovuje. Primeraný by bol takýto výklad: koniec pracovného času; pracovné voľno.

fákať — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s príznakom expresívnosti v dvoch významoch: 1. odbavovať telesnú potrebu; 2. hrubo nadávať. Toto sloveso je doložené slabo. Ale i tak za primerané pokladáme riešenie, ktoré je v SSJ pri dokonavej predponovej podobe *vyfákať sa* — pripisuje sa jej príznak vulgárnosti.[4]

falangovať — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „chodiť bez cieľa, túlať sa". Máme naň iba dva doklady. Jeden sa uvádza v SSJ, druhý je od Lazarovej: *Agneša má všetky deti doma; chvalabohu, dnes sa Stázka nevybrala falangovať po schôdzkach.* Napriek malému počtu dokladov, so zreteľom na to, že ide o expresívne slovo, pokladáme za primerané hodnotiť sloveso *falangovať* ako spisovné, hovorové.

Poznámka. Z oblasti južného Novohradu (podľa informácie kol. G. Horáka a M. Urbančoka) je známa hláskoslovná obmena *balangovať.* Na tú v našom materiáli niet dokladu.

falc, falcovať — SSJ prvý význam pri oboch slovách („žliabok; robiť žliabky") hodnotí ako ľudový. Označenie týmto kvalifikátorom značí síce podľa koncepcie SSJ zaradenie slova medzi nespisovné (pozri Informácie pre používateľov slovníka, str. XII v prvom diele SSJ), ale za

[4] Podľa koncepcie SSJ patria vulgárne slová k nespisovným (pozri Informácie pre používateľov slovníka, str. XII v prvom diele SSJ). Myslíme, že toto vymedzenie bude treba revidovať v tom zmysle, že nejde o nespisovné slová. Rovnaký názor vyslovil J. Štibraný (pozri SR 31, 1966, 85).

primeranejšie by sme pokladali takéto slová označovať skratkou nespis. (= nespisovné slovo). Tá sa v SSJ nepoužívala (pracuje sa s ňou napr. v Slovníku spisovného jazyka českého). V slovenskej lexikografii ju odporúčal používať E. Jóna (pozri SR 26, 1961, 11).

P o z n á m k a. Na prvý pohľad je zrejmé, že sa slová *falc, falcovať* priraďujú napr. k substantívam *fáč* a *fajront*, ktoré sme pokladali za primerané hodnotiť ako spisovné hovorové. Pri slovách *falc* a *falcovať* nám dokladový materiál takéto riešenie neumožňuje — nemáme doklad, z ktorého by sa dalo usudzovať na príznak hovorovosti. Okrem toho je dokladov málo: na slovo *falc* nemáme doklad a sloveso *falcovať* je doložené iba dvoma dokladmi z odbornej literatúry (kožiarstvo a tlačiarstvo).

farahún — SSJ uvádza ako ľudové slovo. Myslíme, že by bolo vhodnejšie označovať ho ako nárečové. Z formálnej stránky síce znaky nespisovnosti nemá, ide však o lexikálny (sémantický) dialektizmus. I z dokladov, i zo zbežného informatívneho prieskumu vidieť, že slovo *farahún* v príslušných významových obmenách sa viaže na úzke nárečové oblasti. V našom materiáli máme tri doklady. V dvoch dokladoch od Urbánka sa slovo *farahún* používa vo význame „naničhodník". V treťom doklade od Záborského ide zrejme o Cigánov: *V kolibe našiel dvoch kučeravých „farahúnov" s veľkými bajúzmi.* V Dobšinej (podľa informácie kol. J. Kačalu) sa slovo *farahun* používa vo význame „cigáň, klamár". V južnom Novohrade (podľa informácie kol. M. Urbančoka) je *farahún* nadávkou dieťaťu (chlapcovi) s väčšou dávkou expresívnosti ako synonymné *fagan.* Z Haliče (podľa informácie kol. G. Horáka) je známy význam „špekulant, potmehúd; zákerník".

P o z n á m k a. 1. Pravda, ak by sa v niektorom z týchto významov začalo slovo *farahún* v spisovnej reči ustaľovať, proti jeho spisovnosti by sme námietky nemali.

2. Vo výklade pokladáme za zbytočné uvádzať „synonymum" *faraón,* ako sa to robí v SSJ (aj v slovníku A. J á n o š í k a — E. J ó n u). Nejde totiž o synonymum, ale o etymologizovanie.

* P o z n á m k a r e d a k c i e. Prosíme našich čitateľov, aby nám napísali, či slovo *farahún* poznajú z rodného nárečia a v akom význame sa v ňom používa.

Poznámky k šachovej terminológii

FRANTIŠEK KOČIŠ

V oblasti slovenskej odbornej terminológie ešte nie je taká situácia, že by sme mali už v ktorejkoľvek vednej oblasti vypracovanú terminológiu. Položili sa už veľmi solídne základy, a to niekedy v ťažkých politických i odborných podmienkach. Každý, kto sa o odbornú terminológiu zaujíma, vie, že terminologické oddelenie Jazykovedného ústavu SAV v spolupráci s príslušnými odborníkmi vypracovalo a vydalo do tridsať terminologických slovníkov a príručiek. Je to dosť, ale je to aj stále málo vzhľadom na to, že ešte viaceré vedné odbory v terminológii improvizujú a hľadajú.

Súčasný stav v ustaľovaní odbornej terminológie možno dobre vidieť — pravda, s istým obmedzením — na Šachovej terminológii (Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1968). Je to pomerne špeciálna a trochu skrytá oblasť, v ktorej väčšina odborných termínov je (aspoň vo veľkej miere) pre obyčajných smrteľníkov menej známa. Aj tí, čo hrávajú šach, zaobídu sa s neveľkým množstvom odborných šachových výrazov. V tejto šachovej terminologickej príručke máme dôsledne vybudovaný priam uzavretý systém šachových termínov, sú v nej všetky výrazy, ktoré sa používajú nielen pri hre, ale aj v teórii šachu. Toto úsilie po úplnom terminologickom zachytení šachových výrazov prinútilo autorov príručky začrieť aj do bežnej slovnej zásoby. Preto nás ani neprekvapuje priberanie mnohých bežných výrazov alebo všeobecne známych odborných výrazov medzi šachové termíny. Uvedieme niekoľko takých termínov: *strana, pravidlá, teória, super, deus ex machina, problém, plagiát, plagiátorstvo, stratégia, logika, perpetuum mobile, pohybovať sa, pôsobiť, prehra, usporiadateľ, ex aequo, vypisovanie súťaže, rozhodnutie, reklamačná lehota* a i. Všetky uvedené výrazy majú svoj ustálený všeobecný význam a používajú sa bežne v ktoromkoľvek vednom odbore alebo i v neodbornom vyjadrovaní. Autori príručky si túto okolnosť dobre uvedomovali, lebo na str. 13 uvádzajú pod čiarou poznámku, že pred takéto termíny treba pridávať prívlastok *šachový*. Aby sa atribút *šachový* stále neopakoval, autori uvádzajú iba základný termín. Táto poznámka v niektorých prípadoch dostatočne zvýrazňuje terminologický charakter slova, napr. *(šachový) kameň, (šachová) figúrka, (šachové) pravidlá,* ale pri niektorých termínoch ani prívlastok *šachový* na všeobecnom význame výrazu (termínu) nič nemení. Také sú napr. termíny *logika, pohybovať sa, usporiadateľ, teória, plagiát* atď. Šachová logika je tá istá ako logika vo všetkých ostatných vedných odboroch, podobne aj plagiát.

O neterminologickej povahe viacerých termínov svedčí aj formálne a viac-menej pleonastické spracovanie a nešpecifickosť ich definícií, výkladu. Tieto definície alebo výklady podporujú do istej miery náš názor na všeobecnosť a apelatívnosť už uvedených termínov. Ide o termíny, ktoré spolu s definíciou by sme charakterizovali ako prázdne alebo výplnkové heslá. Napr. termín *ťahať* sa vysvetľuje takto: robiť ťah; *pôsobiť* = mať pôsobnosť; *šachovať* = dať šach; *prehra* = výhra súpera; *viazanie kameňa* = vytváranie väzby kameňov. Možno opäť namietať — a právom —, že jedna časť týchto definícií (obyčajne substantívna) je vysvetlená na príslušnom mieste ako termín. Tu autorom šachovej terminológie treba priznať priam obdivuhodnú presnosť a dôslednosť, s akou postavili celý systém tejto terminológie. Je dôsledný a úplný. Vnútri hierarchizovaný, jednotlivé heslá (termíny a ich definície) na seba nadväzujú. Spomínaná dôslednosť však na druhej strane spôsobuje, že tento systém má aj prázdne alebo lepšie výplnkové heslá s termínmi, ktoré v pravom zmysle slova termínmi nie sú, lebo sa celkom iste bežne používajú napr. aj v inej hre alebo v iných súvislostiach, nielen v šachovej teórii.

Z toho, čo sme povedali, sa logicky črtajú dva problémy širšieho rázu. Po prvé: bolo by možné vybudovať systém šachovej terminológie aj iným, napr. úspornejším spôsobom? Pravdepodobne áno. Touto otázkou sa tu nemožno širšie zaoberať. Dôležitejším sa nám javí druhý, ešte o niečo širší problém: kedy možno už hovoriť o odbornom termíne (nie z hľadiska jeho definovanosti, ale potrebnosti) a ako hlboko zasahuje odborná terminológia do všeobecnej slovnej zásoby. Pri našej druhej otázke máme konkrétne na mysli už spomínané termíny, ktoré pokladáme za všeobecné apelatíva, použiteľné v tom istom význame v ktorejkoľvek odbornej oblasti alebo v neodbornej slovnej zásobe. Šachová terminológia dosť názorne ukazuje, že v odbornom vyjadrovaní vôbec je veľa spoločných termínov, ktoré sa používajú vo viacerých alebo aj vo všetkých vedných odboroch. Možno tu hovoriť o akomsi terminologickom koiné, ktoré nemá presne vyhranený terminologický charakter. Vyskytuje sa najmä v reči intelektuálov a odborníkov. Napr. slovom *plagiát* možno nazvať pripisovanie si práce iného autora v ktoromkoľvek vednom odbore. Možno o slove *plagiát* hovoriť ako o šachovom termíne? Podľa nášho názoru nie. Toto slovo si nemôže ani jeden vedný odbor, ani jedna terminologická sústava osvojiť alebo privlastniť ako svoj špecifický termín, lebo toto slovo vo všeobecnosti a vždy pomenúva falošné autorstvo alebo pripisovanie si autorstva cudzej knižky, cudzieho riešenia istého problému ap. Toto slovo sa stalo všeobecným apelatívom, pravda, nie v úplne bežnej každodennej slovnej zásobe.

V súvislosti s „povyšovaním" všeobecných apelatív na šachové termíny a vôbec s tvorením šachovej terminológie je zaujímavý aj ďalší prameň termínov. Šachová terminológia uvádza ako termíny aj tieto slová: *miniatúrka, simultánka, koncovka, dobrý strelec, zlý strelec, obetovaný materiál, batéria, besná figúra, mereditka, minimálka, tempovka, originál, predchodcovstvo, predchodca, šachovnica* (na str. 70) *perpetuum mobile.* Najmä termíny typu *miniatúrka* majú svoj pôvod v hovorovom štýle, alebo keď vezmeme do úvahy, že tieto termíny sa používajú iba pri hre v šachy, môžeme hovoriť o slangovej povahe týchto termínov. Takýto spôsob tvorenia termínov (príponou *-ka)* je veľmi pohodlný, termíny sú pomerne jednoznačné a šachisti ich akiste bežne používajú, ale podľa nášho názoru treba predsa len zapochybovať o striktnej terminologickosti týchto slangových (hovorových) slov. Ďalej výrazy ako *batéria, originál, predchodcovstvo, predchodca* a *šachovnica* sa zase používajú v prenesenom, obraznom a expresívnom význame, a preto ich aktualizácia ako termínov pôsobí veľmi hovorovo až slangovo (napr. *predchodcovstvo* = chyba alebo menejcennosť problému...; *predchodca* = problém...; *šachovnica* = oddelenie súťaže...; *originál* = problém...).

Tieto dve poznámky pokladáme za najdôležitejšie pri jazykovom posúdení Šachovej terminológie. Ostatné naše poznámky budú sa dotýkať konkrétne niektorých miest v Šachovej terminológii, ale môžu mať i všeobecnejšiu platnosť.

Predovšetkým treba upozorniť na úsilie autorov uplatniť normatívne hľadisko. Autori upozorňujú, že napr. správne je *začať partiu,* nespr. *zahájiť partiu; remíza,* nespr. *remis;* upozorňujú ďalej na nesprávne názvy šachových figúr: *dáma,* nespr. *kráľovná, veža,* nespr. *bašta;* v kapitole Strategická škola sa uvádzajú niektoré témy ako isté strategické prvky v šachu, ktorých autormi sú dvaja šachoví majstri. Autori príručky utvárajú dôsledne od oboch autorov privlastňovacie prídavné mená: *Carova—Kannova obrana, Brunnerova—Holzhausenova téma,* nie *Brunner—Holzhausenova téma, Caro—Kannova obrana,* ako to často počujeme i čítame pri iných príležitostiach. (Často sa podobná chyba robí aj pri plnom mene jednej osoby. Počuli sme hovoriť napr. v rozhlase: prejav *Luigi Longu,* namiesto správ. *Luigiho Longu;* v Pravde 24 z 18. III. 1969 sme čítali: *Dobre sa poznal s Eleoncr Rooseveltovou.)*

Na iných miestach však autori príručky normatívne hľadisko neuplatnili. Napr. prečo uvádzajú ako variant k názvu *žrebovacie tabuľky losovacie tabuľky?* Z normatívneho hľadiska nezdá sa nám ďalej slovo *dráha* v spojeniach *raziť dráhu, uvoľniť dráhu.* Tak sa zdá, že sa v slovenčine už úplne udomácnila väzba slovesa *vzdať* so 4. pádom:

v príručke sa uvádza spojenie *vzdať partiu* (obdobne ako *vzdať pretekv).* Nevidí sa nám ďalej množné číslo od názvu figúrky *pešiak — pešiaci: visiaci pešiaci, blokovaní pešiaci.* Nebolo by správnejšie uplatniť neživotný tvar *pešiaky?* Na str. 66 sa uvádza termín *klokan.* Nie je to v súlade so všeobecne prijatým novým názvom *kengura,* ktorý sa uvádza už vo všetkých normatívnych príručkách.

Ďalej by sme chceli poukázať na nedôslednosti vo formuláciách niektorých definícií, ktoré nie sú v súlade s presnosťou a dôslednosťou v celkovom spracovaní šachovej terminológie. Tak napr. *krátkokroká, dlhokroká, nová figúra* sa definuje ako figúra taká a taká, čiže v definícii sa ako genus (najbližšie obsahovo nadradené slovo) používa termín *figúra.* Iba termín *líniová figúra* sa definuje ako „kameň... charakterizovaný určitou pohyblivosťou po šachovnici". Použitie slova *kameň* ako genus pokladáme za nedôsledné.

Ťah sa raz hodnotí ako skok, raz ako chod a inokedy ako krok, branie, premiestenie. Je to pochopiteľné a pre šachistu ľahko zrozumiteľné, pretože každá figúra (kameň) sa osobitným spôsobom pohybuje po šachovnici a ťah kameňom niekedy značí iba premiestenie, inokedy branie atď. Napriek tomu požadovali by sme jednotnejšie a všeobecnejšie pomenovanie pre pohyb ktoroukoľvek figúrou (napr. iba ťah alebo chod). Vzťahuje sa to najmä na kapitolu 11.4, v ktorej sa charakterizujú jednotlivé kamene.

Na str. 69 sa spomína termín *skladateľská súťaž, skladateľský turnaj.* Atribút *skladateľský* nie je opäť v súlade s iným miestom v príručke, kde sa termín *skladateľ* neodporúča a používa sa termín *problémista.* Podľa toho by sa mali používať termíny *problémistická súťaž, problémistický turnaj.* Okrem toho možnosť používať tu viac termínov na označenie jedného pojmu *(problémista, skladateľ, autor)* znižuje terminologickosť príslušných výrazov.

Do určitej miery rušivo pôsobia tie isté termíny používané v ortodoxnom šachu a v exošachu. Je to istá konkurencia a koincidencia termínov, najmä keď sa opäť neuvádza medzi nimi differentia specifica čiže špecifické rozlíšenie (podobne ako pri termínoch *logika, problém* atď. sa nepoužíva dôsledne prívlastok *šachový).* Napr. termín *šachovnica* sa uvádza na str. 14 i na str. 70 vždy s inou definíciou. Najkurióznejšia vec v tomto prípade je opakovanie tých istých termínov v kapitole 33.4 Novonemecká škola. Uvádzajú sa v nej dva razy termíny *ortoforma* a *antiforma* vždy s inou definíciou (33.4.19 *ortoforma* = základná forma logickej kombinácie, str. 89, 33.4.39 *ortoforma* = forma priesečníkovej kombinácie s použitím kritického ťahu, str. 84; 33.4.20 *antiforma* = forma logickej kombinácie s opačným cieľom a pomocou opačných prostriedkov ako v ortoforme, str. 105;

33.4.40 *antiforma* = forma priesečníkovej kombinácie s použitím antikritického ťahu).

Za menšiu nedôslednosť v Šachovej terminológii pokladáme vysvetlenie jedného termínu iným termínom. Podobnú situáciu sme už spomínali pri tzv. prázdnych alebo výplnkových heslách. Ide napr. o termín *batéria* (str. 76), *krištáľový mat* (77), *modelový mat* (77), *krištáľový pat, modelový pat* (77), *echo* (79).

Z jednotlivých formulácií alebo použitých slov chceli by sme upozorniť na niektoré menej vhodné používanie a tvorenie slov. Tak napr. *pole* ako šachový termín sa definuje ako základný priestorový prvok šachovej hry. Podľa nášho názoru termín *pole* implikuje v sebe iba predstavu alebo pojem plošnosti, nie priestorovosti. Na rozlíšenie strelcov podľa čiernych a bielych polí sa používa prívlastok *bielopoľný, čiernopoľný.* Vhodnejšie sa nám zdajú prívlastky utvorené príponou *-ový: bielopoľový, čiernopoľový.* Na str. 74 vidíme v definícii termínu *priestorová ekonómia* dve protirečenia. Definícia znie: vlastnosť problému spočívajúca vo využití čo najväčšej časti šachovnice. Prvé protirečenie vidíme v protiklade slova *ekonómia — čo najväčší.* O ekonómii sa v istom zmysle slova hovorí ako o úspornosti, o zaobídení sa s minimálne potrebným počtom alebo minimálne potrebnou veľkosťou niečoho. V definícii sa hovorí o čo najväčšej časti šachovnice. Druhé protirečenie vidíme v spájaní slov *priestorový — šachovnica.* Šachovnica je podľa nášho názoru plošný útvar, i keď sú na nej rozostavené figúry do tretieho rozmeru.

Na str. 36 v definícii termínu *šachové hodiny* bolo by treba upraviť znenie „na meranie spotrebovaného času pri šachovej partii" takto: *na meranie času spotrebovaného pri šachovej partii.*

Mnohé definície šachových termínov sú viac-menej opisné, ale vždy vysvetľujú pojem v pozitívnom zmysle, v kladnom vyjadrení. Rušivo preto pôsobí negatívny výklad (per negationem) termínu *pôvodnosť (originalita):* vlastnosť problému spočívajúca v tom, že nie je originálny.

Záverom týchto poznámok o všeobecnejších i konkrétnych otázkach súčasnej odbornej terminológie chceme s uspokojením konštatovať, že máme opäť jednu špeciálnu odbornú oblasť terminologicky spracovanú. Šachová terminológia, z ktorej sme pri tejto úvahe vychádzali, je výsledkom veľmi serióznej a dôslednej práce celého autorského kolektívu.

O tvorbe modernej slovenskej technickej terminológie

MÁRIA IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ

Do sféry jazykovedných výskumov nepatrí iba teoretická problematika slovenskej modernej technickej terminológie, ale aj výskum vývinu jednotlivých terminológií podľa odborov, výrobných úsekov atď.

Výskum nebude ľahký, a to nielen pre charakter materiálu, ale aj pre jeho rozsah. Preto sa na tomto mieste uspokojíme iba so stručným zhrnujúcim náčrtom prác na odbornej technickej terminológii, ktoré sa vykonali (priamo alebo nepriamo) v Slovenskom vydavateľstve technickej literatúry (teraz Vydavateľstvo Alfa).

Nepriamou tvorbou odbornej terminológie rozumieme neorganizované, spontánne tvorenie termínov bez ohľadu na zaradenie do systému. Tak sa tvoria termíny v každodennej praxi, vo výrobe, pri pomenúvaní strojov, výrobkov, zariadení atď. Táto tvorba je poznačená živelnosťou.

Priamou tvorbou odbornej terminológie rozumieme organizovanú, cieľavedomú logicko-systematizačnú a normotvornú činnosť, pri ktorej ide o utváranie komplexných terminologických sústav, systémov, podsystémov, a to na zjednocovacom (i rozlišovacom) princípe. Výsledky takejto normotvornej činnosti sa fixujú v podobe vydávaných noriem, terminológií, nomenklatúr, slovníkov (terminologických, náučných ap.).

Terminológia prevažnej väčšiny technických odborov sa systematizovala a kodifikovala postupným vydávaním základných príručiek, skrípt, učebníc z jednotlivých odborov, ako aj vydávaním časopisov z rozličných vedných odborov (sústredených vo Vydavateľstve SAV). Na tvorbe odbornej literatúry sa zúčastňovali aj ostatné vydavateľstvá, najmä Slovenské vydavateľstvo poľnohospodárskej literatúry, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry (teraz Epocha), vydavateľstvo Obzor, Šport, menej Tatran atď. Činnosť všetkých spomenutých vydavateľstiev bude treba náležite zhodnotiť.

Z tohto hľadiska možno činnosť bývalého Slovenského vydavateľstva technickej literatúry hodnotiť ako všestrannú — veď doteraz vydalo na naše pomery obrovský počet odborných kníh: spolu okolo 4000 kníh v náklade skoro osem miliónov výtlačkov.

Terminologickým problémom bola určená napr. rubrika o naliehavých terminologických otázkach v Technickej práci od roku 1954 s malými prestávkami dodnes (Odborná slovenčina v technike, Za novú slovenskú terminológiu, Slovníček novej techniky, Terminologická hliadka a pod.).

V TP sa publikovali aj recenzie jednotlivých vydaní odborných príručiek, ktoré si všímali nielen ich odbornú, ale aj jazykovú úroveň.

Veľkú zásluhu na ustaľovaní odbornej terminológie istých oblastí majú také reprezentačné diela, akým je napr. Stavebnícky náučný slovník (I.—VI. zv., vedno 5500 strán). Fakt, že redakcia slovníka vykonávala normotvornú terminologickú činnosť, sa potvrdzuje tým, že sa daktoré z termínov označujú ako nesprávne, iné ako zastarané alebo staršie, resp. slangové atď.

Uvádzame aspoň dakoľko ukážok: keramická obkladačka, *slang.* flíšňa, *ľud.* kachlička; tavivo, *nevhod.* povidlo; sušivo, *syn.* sikatív; svietidlo, *nespráv.* osvetľovacie teleso; korýtková krytina, *nespráv.* prejzová krytina; dinasové stavivo, *syn.* dinas, *zastar.* silika; stožiarový žeriav, *nespráv.* montážna ihla; rýpadlo, *syn.* bager. exkavátor; svahomerná súprava, *syn.* profilovacia súprava, *slang.* štaflovacia súprava a pod. Veľmi veľa termínov zachytávajú aj odborné dvojjazyčné slovníky, napr. Nemecko-slovenský a slovensko-nemecký technický slovník (cca 70 000 termínov), Francúzsko-slovenský a slovensko-francúzsky technický slovník (cca 75 000 termínov), Rusko-slovenský technický slovník (vyše 30 000 hesiel), Rusko-slovenský a slovensko-ruský stavebnícky slovník (okolo 50 000 hesiel) atď.

V poslednom čase vyšiel aj Polytechnický náučný slovník (Bratislava 1968), v ktorom je zahrnutá základná terminológia všetkých technických odborov.

Okrem toho vyšlo niekoľko terminologických slovníkov a práca J. Horeckého Základy slovenskej terminológie (Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1956).[1]

Všeobecnou problematikou z hľadiska odborov, z hľadiska pojmotvorného, pojmového, z hľadiska systematizácie a koordinácie, normalizácie modernej odbornej terminológie sa zaoberalo sympózium o technickej terminológii, ktoré organizovala Vedecko-technická spoločnosť vedno s SVŠT, ČUVT, so SAV, ČSAV atď. Prednášky z tohto sympózia (20.—22. VI. 1967) vydal Dom techniky v Bratislave v r. 1967.[2]

---

[1] Podrobnejšie informácie o tvorbe slovenskej terminológie a zhodnotenie tejto činnosti podávajú tieto články: J. Horecký, *Pätnásť rokov slovenskej terminológie,* ČSTČ 4, 1965, 257—260; I. Masár, *Slovenské odborné názvoslovie v r. 1918—1968,* SR 33, 1968, 330—339.

V článkoch je aj veľa bibliografických údajov o prácach z oblasti odbornej terminológie. Pretože sa tieto články sústreďujú hlavne na zhodnotenie činnosti jazykovedcov na tvorbe a teoretickej analýze odbornej terminológie, bude potrebné doplniť ich postupne zhodnotením činnosti ostatných úsekov, kolektívov, inštitúcií, redakcií — ako sme sa to stručne pokúsili urobiť v tomto článočku o technickej terminológii.

[2] Pozri aj krátku správu o sympóziu, S. Šaling, *Sympózium o technickej terminológii,* Technická práca 1968, č. 1, str. 70.

Aj keď sa sympózium zaoberalo závažnými teoretickými problémami odbornej terminológie, ako napr. vzťahmi javu — pojmu — termínu — pomenovania — slova, usilovalo sa určiť základné princípy a postupy pri systematizácii odborných termínov, postihnúť vývinové tendencie pri utváraní terminologických sústav jednotlivých odborov atď., nemožno povedať, že by táto problematika nebola naďalej aktuálna.

Za nedostačujúcu možno označiť koordináciu prác medzi takými inštitúciami, ako je Slovenská akadémia vied (Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV) a ostatnými pracoviskami a vydavateľstvami mimo akadémie. Ba nezhody a nedostačujúcu koordináciu pozorovať aj vo vydaniach SAV (napr. Slovník slovenského jazyka, Slovenské odborné názvoslovie, Československý terminologický časopis, Kultúra slova, Slovenská reč atď.). No jednotlivé drobné nejednotnosti nijako nemôžu zatieniť obrovskú robotu, ktorá sa na tvorbe slovenskej odbornej terminológie v posledných desaťročiach vykonala.

O niektorých prípadoch nesprávneho písania čiarky

ĽADISLAV DVONČ

1. Poučky o písaní čiarky ako jedného z interpunkčných znamienok sa podávajú v Pravidlách slovenského pravopisu,[1] ako aj v gramatických príručkách.[2] V Pravidlách slovenského pravopisu sa uvádzajú najprv všeobecné pravidlá o písaní čiarky, potom nasledujú poučky o písaní čiarky v jednoduchej vete a napokon poučky o písaní čiarky v súvetí a vo vloženej vete. V rámci týchto poučiek sa hovorí jednak o prípadoch, v ktorých sa dáva čiarka, jednak o prípadoch, v ktorých čiarku nekladieme.

Povšimnime si niektoré prípady, v ktorých sa v bežnej praxi neraz

---

Teoretická problematika o odbornej terminológii z jazykovedného hľadiska sa sústreďovala v SAV, a to v Terminologickom oddelení Ústavu slovenského jazyka (teraz Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra) a publikovala sa jednak v 9 ročníkoch Slovenského odborného názvoslovia (1954—1961) a v 5 ročníkoch (1962—1966) Čs. terminologického časopisu a od r. 1967 v Kultúre slova. Terminológia sa v podstatnej miere zachytila aj v Slovníku slovenského jazyka I—VI.

[1] Pozri napr. *Pravidlá slovenského pravopisu*, 9. vyd., Bratislava 1967, 94—99.

[2] Pozri napr. E. Paulíny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 5. vyd., Bratislava 1968, 107—109.

píšu čiarky, hoci sa tu písať nemajú. Niektoré z nich sa v Pravidlách výslovne uvádzajú ako prípady, v ktorých čiarku písať nemáme, niektoré sa však takto osobitne nespomínajú, a tak ľahšie sa tu môžu vyskytnúť aj nedostatky. Bude užitočné upozorniť na takéto prípady nesprávneho kladenia čiarky, lebo tak ako správne postavenie čiarok napomáha lepšie porozumenie textu členením slov podľa ich spolupatričnosti, nesprávne kladenie čiarok naopak vedie neraz k pretrhávaniu súvislosti medzi slovami patriacimi k sebe, a tak vlastne porozumenie textu sťažuje.

Nesprávnemu písaniu čiarky sa už v našej jazykovednej literatúre venovala pomerne veľká pozornosť najmä v osobitných posudkoch jazykovej stránky niektorých publikácií a časopisov.[3] Najsústavnejšiu pozornosť nesprávnemu, nadbytočnému písaniu čiarky venoval J. Findra v posudku jazykovej stránky Roľníckych novín.[4] Ukazuje sa však, že chyby podobného druhu nie sú len na stránkach Roľníckych novín, resp. našich denníkov, ale aj na stránkach iných časopisov a publikácií, ktorým sa venovala z jazykovej stránky väčšia pozornosť, ako sa môže venovať jazykovej stránke novín (hoci napr. denník Pravda ukazuje, že aj v novinách možno už dnes dosiahnuť pomerne vysokú jazykovú a pravopisnú úroveň).

Prejdeme teraz k niektorým jednotlivým prípadom nenáležitého, nadbytočného písania čiarky v jednoduchej vete. (Pravda, aj mimo jednoduchej vety sa neraz nájdu chyby a nedostatky, ale pre obmedzený rozsah miesta budeme sa im venovať inokedy.)

2. 1. Jedným z prípadov, v ktorých sa nesprávne píše čiarka, je písanie čiarky medzi dvoma rozličnými príslovkovými určeniami. V Pravidlách slovenského pravopisu,[5] ako aj v gramatických príručkách sa výslovne pripomína, že dve rozličné príslovkové určenia, napr. určenie miesta a času, neoddeľujeme čiarkou. Napr. *Schôdza bude 4. septembra o 9. hod. na Gorkého ulici; V Bratislave 1. januára 1954; Bratislava 1. januára 1954; V Bratislave dňa 1. januára 1954.* V bežnej jazykovej praxi sa tu neraz stretávame s písaním čiarky, čo možno doložiť z rozličných tlačených jazykových prejavov.

Aberdeen, 2. augusta 1859 (Verne — Ušák). — *Taškent, október 1966* (Predvoj 1966). — *Bratislava, september 1965* (Kochol). — *Tbilisi, júl 1967* (Ľud 1967). — *Rengsdorf, marec 1959* (Rackwitz — Skácel).

---

[3] Pozri príspevky L. Dvonča, J. Jacku, E. Tvrdoňa, J. Kačalu a J. Findru v najnovších ročníkoch Slovenskej reči a v 1. ročníku Kultúry slova.

[4] J. Findra, *O jednom prípade porušovania normy v novinách*, KS 1, 1967, 200—202.

[5] Pozri v najnovších Pravidlách v poznámke na str. 95.

2. 2. Ďalej sa nesprávne píše čiarka pred neurčitkom, ktorý stojí ako prívlastok pri podstatnom mene. Vymedzeniu prípadov, v ktorých stojí neurčitok pri podstatných menách ako ich prívlastok, sa venoval v našej odbornej jazykovednej literatúre J. Ružička.[6] Nezhodný infinitívny prívlastok býva v spisovnej slovenčine, ako tu ukazuje J. Ružička, len pri istých podstatných menách, a to pri abstraktných podstatných menách vyjadrujúcich modalitu (modálne podstatné mená).[7] J. Ružička rozlišuje osem významových skupín podstatných mien s infinitívnym prívlastkom. Sú to podstatné mená, ktoré vyjadrujú: 1. vôľu, 2. povinnosť, 3. možnosť, 4. schopnosť, 5. potrebu, 6. právo, 7. príčinu, 8. zvyk. Pri inej príležitosti hovorí o piatich skupinách: 1. vôľa, 2. povinnosť, nevyhnutnosť alebo neschopnosť, potreba, 3. možnosť alebo nemožnosť, 4. schopnosť alebo neschopnosť, 5. právo, príčina, zvyk alebo sklon.[8] Dôležité je tu konštatovanie, že čiarku pred prívlastok nekladieme.

Uvedieme si najprv príklady na chybné písanie čiarky pred neurčitkom, ktorý má funkciu prívlastku pri podstatnom mene vyjadrujúcom vôľu konať dej:

Vlastnosti a chute súdruha Novotného, (!) sústreďovať moc, komandovať, zahriakovať a krágľovať ľudí majú, žiaľ, viaceri funkcionári (Pravda 1968). — *Privádza autora k myšlienke, (!) označiť súčasnú dobu za zvrhlú* (Ľud 1967). *Vznikol plán, (!) zostaviť z nich jedno kvalitné mužstvo* (Večerník 1968). — *Niet peňazí na budovy, ktoré sa týčia k nebu ako ukazováky niekdajšieho veličenstva, snahy bývalého prezidenta Sukarna, (!) urobiť z Djakarty mesto výstavné* (Pravda 1968). — *Snahy nemeckých biskupov sa plne kryli so snahami panovníkov Východofranskej ríše, (!) získať tieto kraje politicko-mocensky* (Apoštoli Slovienov). — *V tejto súvislosti sme najmä my novinári veľmi ťažko znášali situáciu, v ktorej sme museli brať ohľad na želanie predstaviteľov bratských komunistických a robotníckych strán, (!) neuverejňovať nič okrem oficiálnych komuniké* (Nové slovo 1968).

Podobne je nesprávne písanie čiarky pri infinitívnom prívlastku, ktorý stojí pri podstatných menách vyjadrujúcich povinnosť konať dej, vyslovený infinitívnym prívlastkom.

K našej úlohe, (!) získať predstavu o tom, aký je pomer českého a slovenského študenta k jazyku a literatúre druhého národa, stačí analýza

---

[6] Pozri J. Ružička, *Neurčitok v prívlastku,* Jazykovedný časopis 8, 1954, 205—215.

[7] V konštrukciách s konkrétnymi podstatnými menami neurčitok nie je prívlastkom, ale príslovkovým určením. Pozri J. Ružička, c. m., 205—206.

[8] Pozri J. Ružička, *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku,* Bratislava 1956, 154—164.

troch otázok (Kultúrny život 1967). — *Teda úloha generála Štefánika, (!) udržať čs. légie v Rusku do príchodu spojeneckých intervenčných vojsk bola nesmierne náročná* (Predvoj 1968). — *Dostal vážnu úlohu, (!) spracovať projektovú prípravu* (Pravda 1967).

Nesprávne sa čiarka píše pred infinitívnym prívlastkom aj vtedy, keď ide o prívlastok k podstatným menám vyjadrujúcim možnosť konať dej, pričom ide o dej vyjadrený infinitívnym prívlastkom. Napr.:

Z toho vyplýva pre Národné zhromaždenie ústavná možnosť, (!) odvolať prezidenta republiky (Večerník 1964).

Takisto sme sa stretli s nesprávnym písaním čiarky aj pri podstatných menách, ktorými sa označuje schopnosť konať dej vyjadrený infinitívnym prívlastkom. Napr.:

Je v nás akási „dobrá vlastnosť", (!) stále sa starať o iných (Život 1966).

S nesprávnym písaním čiarky sa stretáme aj pri podstatných menách, ktoré vyjadrujú zvyk alebo sklon konať dej vyslovený infinitívnym prívlastkom.

Je zaujímavé, že napriek všetkému udržuje sa zvyk, (!) pozvať kúzelníka, keď je žena tesne pred pôrodom (Ľud 1969).

2. 3. Nesprávne je aj kladenie čiarky za spojenie podstatného mena s neurčitkom ako jeho infinitívnym prívlastkom.

Detský sen malého Luca stať sa letcom, (!) sa však už nikdy nestane skutočnosťou (Smena 1964). — *Významné je, že myšlienka zvolať novú poradu, (!) sa stretla so súhlasom* (Hlas ľudu 1966). — *Podľa tých istých novín prezidentovo rozhodnutie nekandidovať, (!) dokonale utajovali* (Smena 1968).

Sem patrí ako príklad aj kladenie čiarky v Smene, ktorý zaznamenáva J. Kačala v posudku jazykovej stránky denníka Smena:

Deti a žiaci však v snahe všetko skracovať, (!) skrátili si pomenovania svojich predstavených.[9]

Niekedy sa nesprávne píše čiarka na začiatku infinitívneho prívlastku aj na konci, t. j. celý prívlastok sa oddeľuje čiarkami:

---

[9] J. K a č a l a, *O jazykovej stránke denníka Smena*, KS 1, 1967, 77.

Naša snaha, (!) stavať detské mestečká pre pomerne veľký počet detí, (!) korení v pomeroch, v akých sa starostlivosť o opustené deti na Slovensku toho času nachádza (Kultúrny život 1967). — *Na výzvu výkonného výboru MOV, (!) odvolať pozvanie JAR do Mexika, (!) odpovedalo kladne 40 krajín* (Výber 1968). — *Je to samozrejmé, lebo možnosť, (!) nahliadnuť do vlastných budúcich dní, (!) vzrušuje* (Rozhlas 1968).

Pri nesprávnom písaní čiarky v týchto a podobných prípadoch ide najskôr o zámenu viet s infinitívnym prívlastkom s prívlastkovými vetami so spojkou *aby*. Prívlastkovými vetami so spojkou *aby*, ako uvádza J. Ružička,[10] sa rozvíjajú podstatné mená, ktorými sa vyjadruje (1) želanie, (2) rozkaz, zákaz alebo výzva, (3) túžba, nedočkavosť, nutkanie, pokušenie, ideál, (4) povzbudenie, navádzanie, rada, návrh, ponuka, plán; (5) zriedkavo sa používa prívlastková veta so spojkou *aby* pri podstatných menách modálnych,[11] pretože tu je zvyčajný infinitívny prívlastok. J. Ružička pripomína, že väčšinu uvedených podstatných mien možno bližšie určiť aj neurčitkom. Pisatelia po použití modálneho podstatného mena postupujú teda tak, ako keby mali pred sebou prívlastkovú vetu so spojkou *aby*, hoci použijú tu neurčitok ako bližšie určenie podstatného mena. Takto si možno vysvetliť aj používanie čiarok na začiatku a na konci infinitívneho prívlastku pri modálnom podstatnom mene (pozri v 2. 3). Aj keď však pri bližšom určovaní istých podstatných mien možno použiť ako prívlastok vetu so spojkou *aby* alebo neurčitok, pri písaní čiarky nemožno postupovať tak, že spôsob písania čiarok pri prívlastkovej vete so spojkou *aby* prenášame do viet s infinitívnym prívlastkom.

2. 4. S nesprávnym písaním čiarky sa stretáme aj pri písaní prístavku. Prístavok ako vetný člen je voľne pripojený k nadradenému podstatnému menu, a preto sa vždy oddeľuje od ostatných častí vety čiarkami. Prístavok sa však neoddeľuje čiarkami vtedy, keď je uvedený slovkom *čiže*, napr. *Atribúty čiže prívlastky sú dvojaké.* Ide o tzv. rektifikáciu.[12] V bežnej jazykovej praxi býva tu často pred slovkom *čiže* čiarka. Napr.:

Kňazi predpovedali záplavy a veľkosť nastávajúcej úrody, (!) čiže dane v celej krajine (Waltari — Mikula). — *Bol to prvý signál moderného veku na likvidáciu tzv. diaspóry, (!) čiže biblickej rozptýlenosti židovského národa*

[10] Pozri J. Ružička, *Používanie spojky aby v spisovnej slovenčine*, SR 20, 1955, 298—299.

[11] V tejto štúdii sa modálne podstatné mená chápu užšie (v príkladoch sú slová *povinnosť, právo*). V cit. štúdii o infinitívnom prívlastku a v práci o skladbe neurčitku sa napr. aj podstatné mená *žiadosť, plán* a iné berú ako modálne podstatné mená.

[12] Pozri napr. E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, c. d., 377.

po celom svete (Smena 1967). — *Vanie Levante, (!) čiže východný vietor* (Práca 1968).

3. Uvedené príklady ukazujú, že jestvujú isté citlivé miesta pri dodržiavaní platnej kodifikácie o používaní, resp. nepoužívaní čiarky v jednoduchej vete. Ako sme už spomenuli, v Pravidlách slovenského pravopisu a v praktických gramatických príručkách sa v niektorých prípadoch výslovne hovorí o nepísaní čiarky. Zdá sa, že pre prax bude užitočné, ak sa takto výslovne uvedú aj niektoré iné prípady, kde sa častejšie robia chyby, napr. modálne podstatné mená a neurčitok ako ich prívlastok. Užitočné bude uvádzať aj väčší počet príkladov, napr. na spojenie modálnych podstatných mien s infinitívnym prívlastkom.

ROZLIČNOSTI

Zo slovenských ľudových názvov húb

Pečiarka poľná (šampiňón) Agaricus campester L. ex FR.

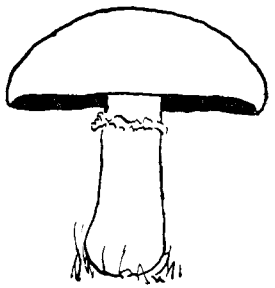

Od mája do októbra možno nájsť na dobre vyhnojených lúkach a pasienkoch niekedy celé kŕdle mäsitých lupeňovitých húb s nápadným prsteňom, ktoré ako veľké biele kvety sú roztrúsené v zelenej tráve. Sú to plodnice výbornej jedlej pečiarky poľnej, ktoré ľudia s obľubou zbierajú, lebo ich možno najrozmanitejším spôsobom upravovať v kuchyni i konzervovať (okrem sušenia).

U nás rastie niekoľko druhov pečiarok. Popri najznámejšej pečiarke poľnej, ktorá je biela a má ružové, neskôr čokoládovohnedé až čierne lupene, zbierajú miestami aj pečiarku ovčiu Agaricus arvensis so žltkastým povrchom klobúka i pečiarku lesnú Agaricus silvaticus, ktorej hnedý klobúčik je od šupín strakatý a biela dužina na lome rýchlo červenie. Obidva tieto druhy pečiarok však rastú v lesoch, najmä v ihličnatých. Niektoré druhy sa pestujú aj umele na špeciálne pripravenom substráte. Pestovaním pečiarok sa preslávili najmä Francúzi. Vo väčšine európskych jazykov sa táto okolnosť prejavila tak, že sa

prijal francúzsky názov huby, ktorý najmä v slovanských jazykoch postupne vytláčal staré pomenovania domáceho pôvodu.

Na Slovensku sa francúzsky výraz *champignon* rozšíril predovšetkým v podobách *šampijon / šampijón, žampijon / žampijón.* Zriedkavejšie je doložený *šampijoň / šampijóň, šampiňon / šampiňón* alebo prechýlené *šampijonka.* Z Valaskej Dubovej na Orave poznáme skomolený názov *šajpánka.*

Okrem tohto novšieho cudzieho pomenovania sa v slovenských nárečiach dodnes živo uchoval starobylý domáci všeobecne slovanský názov odvodený od základu *peč-*, ktorý vyjadruje, že ide o hubu vhodnú na pečenie. (Porov. i podobné názvy pre hubu rýdzik surovička.) Vedľa podoby *pečiarka,* rozšírenej predovšetkým na strednom a čiastočne aj na západnom Slovensku, je na celom východe zaužívaný variant *pečarka,* pri Myjave, Bánovciach nad Bebravou a Topoľčanoch *pečárka,* v Gemeri *pešárka* alebo *pešiarka,* v Papradne pri Považskej Bystrici skomolené *pečiatka.* Na okolí Bratislavy a na Záhorí sa vyskytuje aj podoba *pečírka,* ktorá rovnako ako *pečárka* úzko súvisí so stavom na juhovýchodnej Morave. Z Lučatína od Banskej Bystrice a zo Slovenskej Ľupče poznáme skomolený názov *pičurka.*

Charakteristické miesto výskytu vystihujú ľudové názvy *lajniak* z Dubového od Martina, *lajnáčka* z Krnče od Topoľčian, *strništierka* z Kalinova, *scernoška* z Hrabkova, *pažitnica* zo Stráží od Žiliny, *pasenčorka* z Oščadnice.

Nápadnou farbou je motivovaný oravský názov *biela huba,* z Gočova pri Rožňave *biela huba na pečenie* a hádam aj ojedinele doložené pomenovanie *holubkyňa* z Orlova od Sabinova. (Plávku tam volajú *holubinka.)*

Názov *malinga* z Párnice je etymologicky aj významove nezreteľný.

V starších prácach sa pre pečiarku poľnú spravidla používal názov *pečiarka* alebo *pečarka.* Niekedy sú použité aj nárečové názvy *pečírka, pažitník, pažitnica* alebo „poslovenčené" názvy z iných slovanských jazykov, predovšetkým z češtiny, ako napr. *cigáňka, uhelka, zemianka, pečerica.*

Súčasný slovenský odborný termín *pečiarka poľná* vychádza z podoby, ktorá je najrozšírenejšia v slovenských nárečiach, pričom sa začleňuje medzi podobné názvy tejto huby v iných slovanských jazykoch.

M. Majtánová

Nie je kapsa ako ‚kapsa'...

Pri otázkach jazykovej výchovy detí neprestávame zdôrazňovať závažné poslanie škôlky a školy. Ako však môžu tieto inštitúcie úspešne rozvíjať jazykovú výchovu, keď ich nepodporuje rodina, ba tým viac, keď ich nepodporujú detskí autori? A ešte trápnejšie je, keď sa nielen neprimeraný, ale priam chybný text pre deti uverejní v časopise, ktorý má širokú publicitu.

Na poslednej strane obálky, ktorá patrila deťom, bola v Slovenke z 28. 1. 1969 séria obrázkov s veršíkmi pre najmenších. Hodnotu obrázkov nech posúdia povolaní odborníci, našou povinnosťou je povedať slovo o texte.

Prvý obrázok reprodukoval detskú nôžku v modrých texaskách. Z vrecka nohavíc kukala bábika. Text pod obrázkom znel:

Na prechádzku ide Kvetka,
sedí v kapse Jožka Pletka.

Akokoľvek sme sa usilovali nájsť na obrázku nejakú kapsu, nebolo jej. Keby bol býval text bez obrázka, azda by nebolo bývalo námietok proti nemu. Jožko Pletko si skutočne mohol niesť bábiku Kvetku v nákupnej kapse alebo v kapse, v ktorej si žiaci nosia knihy a školské potreby, prípadne v kapse na cvičebný úbor alebo na turistiku. Kapsou sa totiž v slovenčine podľa domácich obyčají, ako aj podľa Slovníka slovenského jazyka (I, 675) rozumie vak z kože, plátna alebo iného materiálu s držadlom alebo remeňom, vak, ktorý sa nosí v ruke, na pleci, dakedy aj na chrbte. Volá sa niekedy aj *kabela* alebo *taška*. Na rozdiel od tejto kapsy máme na šatách mužských, ženských aj detských, *vrecká* alebo *vačky*. Môžu byť našité alebo zastrihnuté do šiat, prípadne slepé, teda na ozdobu. Aj na uvedenom obrázku v Slovenke bolo nakreslené na nohaviciach (texaskách) vrecko, z ktorého vykúkala bábika Kvetka. Alebo ak chceme, Kvetka vykúkala z vačku. Práve preto, že máme v slovenčine na šatách *v r e c k á*, nie *kapsy*, nosíme v nich *v r e c k o v k y*, nie *kapesníky*. Znovu to treba pripomenúť, i keď sa to našej veršovačky netýka.

Ale prichodí nám všimnúť si aj ďalšie riadky, tento raz bez obrázka:

K zverovi sa Kvetka líška,
zver ju chmatne: Mám ťa, myška!

Keď sme sa dosiaľ chceli niekomu zaliečať, používali sme v slovenčine vždy len väzbu *líškať sa niekomu* ako *zaliečať sa niekomu*, kedysi vo familiárnom štýle našich starých mám aj *šmajchľovať sa niekomu*. Prečo sa teda majú slovenské deti učiť väzbu ‚líškať sa k niekomu',

keď slovenský jazyk takúto väzbu nepozná? Aj Kvetka sa preto mohla iba *liškať niekomu* — nechceme povedať *zverovi,* ako je vo veršovačke priam nabitej slovom *zver* vo všetkých podobách. Možno niekedy básnická licencia — rytmické a iné dôvody — si vyžadujú použiť jednoslabičné expresívne slovo *zver,* ale inak máme neutrálne pomenovanie *zviera.* Zver definuje Slovník slovenského jazyka (V, 742) ako väčšie zviera, najmä dravé a človeku nebezpečné. I keď vo vzťahu k malej bábike by mačka mohla byť „zverom", bolo treba toto slovo používať s väčším jazykovým citom, tým skôr, že išlo o líškanie sa. Nelíškame sa, čiže neusilujeme sa upútať na seba milú pozornosť toho, kto v nás vzbudzuje hrôzu, ale líškame sa tomu, kto aspoň navonok vyzerá prístupný našej náklonnosti. Potom to pre bábiku Kvetku nemôže byť *zver,* ale aspoň *zviera,* keď nie *zvieratko.*

Jazykovú výchovu našich detí by zaiste lepšie rozvíjali takto postavené veršíky:

Na prechádzku ide Kvetka
kuká z vrecka Jožka Pletka.
Keď zastali prostred dvora,
zmňauklo na nich dravé zviera...
Zvieraťu sa Kvetka líška...
Mačka chmat ju: Mám ťa, myška!

Hoci sa nechceme miešať detským autorom do ich remesla, máme zaiste právo požadovať, aby postupovali zodpovedne voči slovenskému jazyku a jeho normám, no tým zodpovednejšie voči jazykovému citu slovenských detí.

M. Marsinová

Bidlo

V akademickom Slovníku slovenského jazyka má slovo *bidlo* dva významy: 1. tyčka, žŕdka, na ktorej sedáva hydina; 2. súčiastka krosien, pohyblivý drevený rám, v ktorom je nasadené brdo.

Pri hlbšom zamyslení sa nad spracovaním tohto hesla v Slovníku slovenského jazyka a nad etymológiou tohto slova vznikajú však dve otázky: 1. Je bidlo len „tyčka, žŕdka, na ktorej sedáva hydina", a či je to aj nejaká iná žŕdka? 2. Nie sú slová bidlo v uvedenom prvom význame a v uvedenom druhom význame vlastne homonymné (rovnozvučné)?

1. Podľa súčasného stavu dokladov v kartotéke Slovníka slovenského jazyka sa ukazuje, že bidlo je tyčka, žŕdka vo všeobecnejšom, širšom

význame. Môže to byť tyčka, žŕdka pripevnená nad pecou, na ktorú sa kadečo vešalo a odkladalo (pozri doklady R. Bednárik, *Príručka pre národopisný výskum slovenského ľudu* 1942 a *Národopisný sborník II*, 1941, 43) i palička na vyznačovanie hriadok v zeleninovej záhradke (Porov. Kerata, *Poľné zeleninárstvo*, 1948), alebo žŕdka nízko nad zemou, na ktorú sa zavesia raky, aby sa tak odplašili vtáky od zasiatej hriadky (pozri *Pútnik svätovojtešský*, 1941, 126). I z krásnej literatúry je doložený tento všeobecnejší význam slova *bidlo*. U Vajanského čítame ...*o gajdoch Janíkových, ktoré samy od seba gajdovali z bidla, na ktorom boli zavesené*. V preklade Leonovovej *Nepokojnej rieky* sa zasa píše, že *na vysokom bidle povieva čierna handra*. Význam špeciálne upravenej žrde má slovo *bidlo* v doklade z Jesenskej prekladu Gladkovovho románu Slobodienka: *Matrózi! Prichystajte bidlá! A na palubu s boxermi!* Špeciálny odborný význam má *bidlo* vo vodnom hospodárstve, kde sa ním označuje drevená tyč na konci so železným hákom používaná pri lodných manévroch (porov. *Terminológia vodného hospodárstva III*, 1955). — Materiál zo súčasného jazyka teda ukazuje, že slovo *bidlo* nemalo sa v Slovníku slovenského jazyka vysvetliť úzko len ako „tyčka, žŕdka, na ktorej sedáva hydina", ale širšie ako tyčka, žŕdka používaná na rozličné ciele (napríklad v kuríne pre sliepky, v izbe nad pecou, na lodi ap.). Na tieto širšie i užšie významy slova *bidlo* ukazuje i materiál z kartotéky Historického slovníka slovenského jazyka. V tzv. Nomenklátore pružinskom je doklad Pertica — *bidlo, žrď* a v tzv. Kamaldulskom slovníku z r. 1763 dokl. antenna, ae f.: *powětrné drewo, býdlo plachtowé*.

2. O etymológii slova *bidlo* sú dva názory. V etymologickom slovníku jazyka českého (od dr. J. Holuba a doc. dr. F. Kopečného, Praha 1952, str. 68, 69) sa dáva slovo *bidlo* do súvisu so slovesom *biť:* sprvu to, čím sa bije — bi-dlo, neskôr dlhá tenká tyč vôbec. V novšom Etymologickom slovníku jazyka českého a slovenského (od V. Machka, Praha 1957, str. 31—32) sa uprednostňuje výklad, že slovo *bidlo* vo význame „žrď" patrí skôr ku gréckemu slovu *fitros* s významom „klada, brvno, poleno", pričom sa poukazuje na to, že za príponové *-tro-* býva aj v iných prípadoch *-dlo*. Podľa výkladu prof. Machka by teda pôvodné **bidlo* splynulo s domácim názvom súčiastky krosien *bi-dlo*, ktoré je príbuzné s *biť*.

Vzhľadom na výskyt viacerých dokladov s významom „žrď, tyč, palica" aj v iných jazykoch (napr. v slovinčine, v srbochorvátčine, v bulharčine a v češtine) výklad prof. Machka zdá sa pravdepodobný. Podľa tohto výkladu by boli slová *bidlo* vo významoch „žrď" (napr. v kuríne pre kury alebo v izbe na sušenie šatstva) a *bidlo* vo význame „súčasť krosien" homonymné. Rozdiel v pôvode spomínaných slov je však

v povedomí dnešného používateľa taký minimálny, že si ich odchodný pôvod ani neuvedomuje. Okrem toho medzi bidlom napr. v kuríne a bidlom na krosnách sú isté spoločné znaky (obidve bidlá sú isté tyčky, žŕdky), preto nepokladáme za chybu, ak sa spoja do spoločného hesla.

K. Habcvštiaková

Subvencológia či subvenciológia?

V poslednom čase sa u nás mnoho hovorí a píše o subvenciách, ktoré štát poskytuje niektorým podnikom z verejných prostriedkov. Tieto subvencie zaťažujú štátny rozpočet, komplikujú hospodársky život, a preto by sme sa ich chceli dajakým spôsobom zbaviť. O ťažkostiach riešenia tohto problému sa rozpísali naši poprední publicisti Martin Hric a Tibor Michal v článku 30 mŕtvych miliárd, ktorý bol uverejnený v Pravde na weekend zo 7. februára 1969. V tomto článku čítame: *Úvod do vedy, ktorá by sa mala nazvať subvencológiou, nám na Ministerstve financií poskytol vedúci odboru ústredne riadených odvetví Ing. Viktor Hýll.* Ďalej *Úvod do „subvencológie" od Ing. Hýlla nás príliš nenaplnil optimizmom.* Vtipne utvoreným termínom „subvencológia" autori chceli vyjadriť požiadavku vedeckej fundovanosti každého, kto sa púšťa do riešenia tejto závažnej problematiky.

Nemali by sme teda proti tomuto termínu nič z vecnej stránky. Výhrady máme iba proti jeho forme. Ide tu totiž o zložené slovo, ktoré nie je správne utvorené. Prvá časť tejto zloženiny — *subvencia* — je latinského pôvodu *(subventio, -onis f.* = prichádzanie na pomoc, pomoc; utvorené od slovesa *subvenire* = prichádzať na pomoc, pomáhať). Druhá časť *-lógia* je gréckeho pôvodu, súvisí so slovom *logos,* ktoré znamená „slovo, veda" ap.

Aby sme túto otázku mohli riešiť, pozrime sa, ako sa volajú tie vedné disciplíny, ktorých predmetom sú javy označované cudzími slovami zakončenými na *-ia.*

Takou vednou disciplínou je napr. *epidemiológia.* Predmetom tejto vedy je epidémia čiže hromadné ochorenie rýchle sa šíriacou nákazou na určitom území. Poznáme ďalej i tzv. *eleuteriológiu.* Je to veda o slobode (v etike o slobode ľudskej vôle). Sloboda je po grécky *eleutheria.* (Mimochodom treba tu poznamenať, že s týmto slovom súvisí etymologicky i naše slovo *ľud.* Ešte výraznejšie to vidieť na nemeckom Leute = ľudia.) *Ekleziológia* je veda o cirkvi, eklézii (gr. *ekklesia* znamená pôvodne „zhromaždenie ľudu", neskoršie „zhromaždenie ve-

riacich" — porov. i naše *zbor* na označenie zhromaždených veriacich, alebo ruské *sobor* = *chrám).* V pôvodnom význame, t. j. vo význame „spoločnosť, skupina ľudí" používajú toto slovo i naši spisovatelia, napr. *eklézia slovenských buditeľov* (Vaj.), *početne malá eklézia slovenských vzdelancov* (Mráz) — pozri SSJ I, 362. Podobne utvoril i A. Comte termín *sociológia* (z lat. *socius* = druh, priateľ, fem. *socia* = družka) na označenie vedy o spoločnosti.

Ako z uvedených príkladov vidíme, zložené slová, ktorých základ tvoria cudzie slová zakončené na *-ia* (v lat. i na *-ius),* samohlásku *-i-* nestrácajú. Pri ich tvorení vychádzame totiž zo slovného základu, ktorý dostaneme po oddelení pádovej prípony (najlepšie od genitívu). Slovo *subvencia* má slovný základ *subvenci-* (gen. *subvenci-e).* K tomuto základu potom pomocou spojovacej hlásky *-o-* pripojíme druhú časť *-lógia.* Preto uvedený termín — i keď je utvorený len akosi jednorazovo — má správne znieť *subvenciológia.*

Š. Horváth

SPRÁVY A POSUDKY

Doplňovacia škola reči

(Jazyková poradňa V, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1968, 351 strán; odborní redaktori G. Horák a J. Ružička)

Ak po sedemnástich rokoch trvania rozhlasovej Jazykovej poradne vychádza už jej piaty knižný výber, netreba hádam veľa vysvetľovať — dobrá a správna vec vraví sama za seba. Hoci je usporiadanie jednotlivých okruhov také isté ako v predchádzajúcich vydaniach — zostavovateľom a autorom ide o kontinuitu, o dlhú spoločnú niť —, predsa cítiť v tomto zväzku nového ducha. Zhrňuje totiž príspevky z rokov 1964—1965, ktoré znamenali prelom v oblasti jazykovej kultúry na Slovensku, vlastne jej naozajstné narodenie. Pohyb sa začal kritikou Slovníka slovenského jazyka (1965), pokračoval verejným prihlásením sa k odkazu Ľudovíta Štúra (formálne aj premenovaním jazykovedného ústavu), dosiahol vrchol Tézami o slovenčine (1966) a vychádzaním časopisu Kultúra slova (1967).

Cieľom drobnej výchovnej práce v oblasti jazykovej kultúry je rozoberať, upravovať, odstraňovať nevhodné výrazové prostriedky a vyzdvihovať správne

a krásne — vraví sa v úvode našej knižky. Toto mali slovenskí jazykovedci na mysli od začiatku trvania Jazykovej poradne. No v týchto spomínaných rokoch tu nastala jedna veľká zmena: začali sme sa — síce pomaličky, ale skoro všetci — vracať k hanobenému národnému povedomiu, ktoré bolo za predchádzajúce roky umlčované za hrubými múrmi cieľavedome pestovanej ľahostajnosti. Škola nerozvíjala dostatočne vedomosti a rečové návyky a dospelým ľuďom veľa ráz chýbala chuť samostatne pracovať, pretože sa nedívali na jazyk ako na súčasť národného povedomia. Prvé príznaky aktivizácie národného povedomia v tomto období znamenajú i to, že ľudia nachádzajú k našim poradenským príspevkom nový, aktívnejší prístup. Všetci musíme chcieť — to je najlepší prejav národnej hrdosti a uvedomenia.

Nová situácia sa zreteľne prejavila v príspevkoch: komplexný pohľad (ustálenosť, systémovosť, funkčnosť) na správnosť jazykového prostriedku, využívanie miestneho i časového rozloženia, funkčné rozlíšenie pri zjemňovaní jazykového povedomia. Siaha sa aj do historického materiálu a onomastiky, sleduje sa vývoj významu slova, aby sme mohli lepšie ukázať na jeho dnešné fungovanie. Najviac problémov je pri preberaní cudzích slov: treba ich vyberať funkčne, odborníkom citlivo vysvetliť, prečo dakedy nepotrebujeme cudzí termín, keď máme vhodnejší domáci výraz *(brojler — pečenáč)*. Preberania z češtiny ostávajú viacej v oblasti odborných termínov *(kúriť — topiť* a ich odvodeniny). Najviac ťažkostí robí správne tvorenie obyvateľských mien, skloňovanie cudzích slov, pomenovanie niektorých neznámych krajín a niektoré nezvyčajné tvary *(Eva — Ev)*. V skladbe sa najčastejšie porušuje slovosled, nesprávne sa používa predložka *pre* (v účelovom význame), často sa krížia slovesné väzby. Autori radia pri tvorení nových slov *(bačovka, piváreň, šuštiak)*, menej upozorňujú na pekné slová v nárečiach. Jazykovú poradňu by si mali pozorne prezrieť v Smene a zamyslieť sa, prečo sa v nej práve tento denník cituje tak často. (Akoby jazykovedci iné noviny ani nečítali!) A športovým reportérom by tiež nezaškodilo trošku si v príspevkoch zalistovať, aby „kotníky", „bránky", „nárty" nemleli donekonečna.

Vieme teda skoro presne predpovedať, kde najviac potrebujú používatelia jazyka pomoc od jazykovedcov. Nám však ide teraz o to, aby tá pomoc nebola pasívna (len telefonovanie do jazykovedného ústavu v tom prípade, keď si niekto práve nevie rady), ale aktívna. Knižné vydanie Jazykovej poradne by mohlo byť takým čarovným prútikom, čo prebúdza z ľahostajnosti. Keď si napríklad k zoznamu slov a termínov, ktorý má 22 strán, pridáme indexy z predchádzajúcich štyroch vydaní, vyjde nám to na peknú normatívnu príručku. Okrem drobných rád v časopisoch *(Kultúra slova, Slovenská reč)* nenájdeme knižku, kde by sa používateľ jazyka na necelej jednej strane dozvedel, prečo písať tak a nie inak. Dnes už by jednoducho nemalo stačiť zodvihnúť telefón, prípadne pozrieť iba do Pravidiel; treba ísť ďalej, za príčinou, dozvedieť sa viacej. Úlohou jazykovedcov nie je hovoriť „takto sa môže — takto nie", lež udržiavať prostredníctvom jazyka (jazykovou kultúrou) večne živé národné povedomie. Potom iste každému Slovákovi prestane byť všetko jedno, ako sa vyjadruje.

J. Bosák

Metodická pomôcka na osvojenie si gramatického systému

Novou metodickou pomôckou na vyučovanie slovenského jazyka sú *Gramatické tabuľky pre 6.—9. roč. ZDŠ* od Ž. Tarcalovej (SPN Bratislava 1968).

Gramatické tabuľky (do pojmu gramatika je zahrnuté aj hláskoslovie, pravopis, tvorenie slov atď.) podávajú v prehľade gramatický systém slovenského jazyka, a preto ich možno použiť (okrem školskej praxe) aj pri obnovovaní si základných poznatkov o jazykovom systéme spisovnej slovenčiny po ukončení povinnej školskej dochádzky.

Gramatické tabuľky sa skladajú z dvoch častí:

1. z úvodu a z metodických poznámok k jednotlivým tabuľkám,
2. zo súboru 86 gramatických tabuliek.

V úvode okrem iného autorka zdôvodňuje potrebu takejto metodickej príručky, ktorá „podáva celkový obraz gramatických javov" v spisovnej slovenčine. Tabuľky sú spracované na princípoch porovnávania a odlišnosti a nadväzujú na sériu 18 nástenných gramatických tabúľ z hláskoslovia a tvaroslovia (vydali Učebné pomôcky, n. p., Praha 1965) od tej istej autorky.

V metodických poznámkach sa opisuje postup pri práci s jednotlivými tabuľkami, upozorňuje sa na podstatné problémy pri každom gramatickom jave, a preto sú poznámky výborným pomocníkom.

Gramatické tabuľky sú rozdelené do 5 skupín:

A. Všeobecné výklady o jazyku (1—5)

Prvá skupina tabuliek uvádza rozdelenie slovanských jazykov a terajšie osídlenie Slovanov, druhy slovenských nárečí a rozdiely medzi slovenčinou a češtinou, čo sa dá využiť aj na praktické ciele (pri čítaní českých kníh alebo pri počúvaní češtiny).

B. Hláskoslovie, správna výslovnosť a pravopis (6—18).

Z hláskoslovia okrem rozdelenia slovenských hlások a spôsobu ich artikulácie autorka venuje pozornosť tým hláskam, pri ktorých sa správna výslovnosť zanedbáva: *ľ, ä, u;* všíma si spodobovanie podľa znelosti. Z pravopisu ide o zhrnutie javov lexikálneho pravopisu, ktorý spôsobuje dosť ťažkostí pri písomnom vyjadrovaní.

C. Tvorenie slov (19—23)

Táto skupina tabuliek dáva prehľad o základnom rozširovaní slovnej zásoby pomocou tvorenia slov, upozorňuje na najčastejšie pravopisné problémy *(-yňa, -ina, vz-, roz-* ap.) a na rozlišovanie slovotvorných a ohýbacích prípon.

D. Tvaroslovie (24—60)

Tabuľky z tvaroslovia tvoria najrozsiahlejšiu skupinu. Nájdeme v nich prehľad slovných druhov v slovenčine, skloňovanie, časovanie, tabuľky s tvaroslovným pravopisom (pravopis prídavných mien, čísloviek ap.). Zhŕňajú sa tu mnohé osobitosti a nepravidelnosti tvaroslovného systému (skloňovanie zvieracích podst. mien v mužskom rode, tvary 2. pádu množného čísla v žen. rode ap.). Niektoré tabuľky upozorňujú na chyby časté v najrozličnejších prejavoch: používanie zámena *svoj,* správne vykanie ap.

E. Skladba (61—86)

V tabuľkách o skladbe vychádza sa zo skladov, ktoré sú základom pri chápaní stavby vety (prisudzovací, určovací a priraďovací sklad). V prehľadoch sa podávajú vetné členy, jednoduchá veta a súvetie. Medzi tabuľkami sú aj tabuľky o slovoslede, vetnej melódii a priamej reči.

Jednotlivé tabuľky netreba rozoberať podrobnejšie, lebo ide len o informáciu o novej pomôcke pri vyučovaní slovenského jazyka. Chcela by som si však predsa povšimnúť niekoľko problémov, o ktorých treba uvažovať pri ďalšom zlepšovaní tejto príručky.

a) Pri skloňovaní podstatných mien v strednom rode podľa vzoru mesto v 6. páde jednotného čísla treba upozorniť na nepravidelnú príponu *-u* v týchto prípadoch:

1. pri podstatných menách s kmeňom zakončeným na *-k, -g, -ch, -h: v mlieku, na krídelku, v blahu,*

2. pri prevzatých slovách na *-o, -on, -um* s predchádzajúcou samohláskou: *v rádiu, v štúdiu.*

b) Pri hlavných vetných členoch okrem základného typu *chlapci čítajú* (podmet vyjadrený podstatným menom a prísudok určitým slovesným tvarom) upozornila by som aj na iné prípady, aby pojem hlavných vetných členov nebol zjednodušený. Napr. *Pracovať je povinnosťou nás všetkých (práca je povinnosťou), Vo svete niet pokoja (nie je pokoj), Matky musíme pochváliť (my musíme pochváliť)* ap.

c) Z reprodukčných foriem výpovedí okrem priamej reči načim uviesť aj ďalšie formy, časté v súčasnej slovenskej literatúre:

1. Nevlastná priama reč, ktorá sa od priamej reči odlišuje len tým, že nie je graficky vyznačená (je bez úvodzoviek, pomlčiek), napr. *Sám si opakuje, upokoj sa, všetko sa dobre skončí.* V ústnom prejave má takú intonáciu ako priama reč.

2. Polopriama reč, ktorá z významovej stránky patrí do reči postáv, ale z formálnej stránky viac do autorskej reči. Napr. *Brat sa už rozhodol. Pôjde zajtra za ňou. (Pôjdem...)*

Gramatické tabuľky určené pre žiakov ZDŠ možno odporúčať každému, kto sa po skončení ZDŠ nezaoberal gramatickým systémom slovenčiny, ale chcel by si ho, prípadne mal by si ho obnoviť a zabudnuté doplniť.

E. Bajzíková

SPYTOVALI STE SA

Dokázať a ‚dokázať'. — J. H. z Bratislavy: „V Pravde z 8. mája na 1. strane bola malá besednica (krátky fejtón) s nadpisom Šťastná trinástka. Hovorí sa v nej o skupine zámočníkov v Dunajskej Strede (Okresný stavebný podnik). V nej si možno prečítať i túto vetu: *Keď sa chce, dá sa veľa dokázať.* Myslím, že v nej sloveso *dokázať* nie je na pravom mieste."

Súhlasíme. Sloveso *dokázať* vo svojom pravom význame vypovedá to, čo sa dá zjednodušene opísať slovami „rozumne presvedčiť, že to, čo sa tvrdí,

je pravda (nepravda)". Takto používame sloveso *dokázať* napríklad vo vetách: *Dokázal som ti, že som to nenapísal. — Dokážte, že ste sa včera s otcom nerozprávali. — Nemôže dokázať, že knihy riadne vrátila.* Takto použité sloveso *dokázať* je veľmi úzko zviazané s podstatným menom *dôkaz.*

Vo vete *Keď sa chce, dá sa veľa dokázať* o základný význam nejde; tu sloveso *dokázať* má vysloviť to, čo výrazy *byť schopný urobiť, vládať (vyvládať, vydolieť) urobiť.* Tento druhý a novší význam slovesa *dokázať* sa ani nám celkom nevidí, i keď sa nechceme ostro proti nemu stavať. Totiž takéto rozšírenie významu slovesa *dokázať* by sa dalo oprieť o isté vnútorné súvislosti. (Porov. Slovenská reč 26, 1961, 63—64: *Menovaný sa dokázal ako dobrý pracovník.)* Pravdaže, nemôžeme súhlasiť s necitlivým používaním slovesa *dokázať* tam, kde sa môžeme vysloviť pomocou slovies *urobiť (spraviť), vládať, vyvládať.* Tu (ako náhrada uvedených slovies) sloveso *dokázať* vyznieva papierovo; charakterizuje reč odtrhnutú od skutočnosti.

V uvedenej východiskovej vete *(Keď sa chce, dá sa veľa dokázať)* malo stáť alebo sloveso *urobiť* alebo jeho variant *spraviť.* Veta by potom vyznela úprimnejšie, ale i konkrétnejšie: *Keď sa chce, dá sa veľa urobiť (spraviť).*

G. Horák

Dobropisovať. — Kolektív učtárne Kablo Bratislava. „Skoro každodenne sa dostávame do styku so slovom *dobropis.* Často však počujeme a už aj používame i sloveso *dobropisovať.* Je uvedené sloveso utvorené správne?"

Používanie a dopĺňanie rozličných výrazov a tvarov si vynucuje denná prax. I v danom prípade sa v slovenčine, resp. v praktickom odbornom štýle utvorilo sloveso *dobropisovať* z výrazu *dobropis,* bežného v administratíve, ktorý sa tu už dlhšie používal. Ide tu o využitie slovotvorného postupu, ktoré spočívalo v tom, že k substantívu sa pripája slovesná prípona *-ovať* (v praxi i ďalšie prípony). V slovenčine je tento slovotvorný postup bežný. Máme ho nielen v prevzatých slovách *telefón — telefonovať, telegraf — telegrafovať,* ale i v novších slovách (kalkoch) *ďalekopis — ďalekopisovať, dobropis — dobropisovať.* Vidieť tu úsilie jazyka po univerbizácii.

Sloveso *dobropisovať* je z hľadiska slovotvorných postupov slovenčiny utvorené správne. Dobre vyhovuje svojou neopisnou konštrukciou v administratívnej praxi (dnešná črta jazyka — jednoduchosť — sa uplatnila i v tomto prípade) i vývinovým zákonitostiam slovenského jazyka. Uvedené slovo dnes už *nemožno chápať* ako zložené (pôvodne príslovka + slovesný tvar), ale treba sa naň pozerať ako na sloveso utvorené zo substantíva.

R. Kuchar

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 3, 1969, číslo 7. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Štefanovič. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Západoslovenské tlačiarne, n. p., prevádzka 46, Partizánske. Povolené výmerom SÚKK, č. 1015/IV-66.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969.

Cena Kčs 3,—